

Toma Akvinski o ženi — II. dio*

Augustin PAVLOVIĆ

3. Nepovoljni iskazi o ženi

Već smo kazali da je svrha ove rasprave istaknuti Tomine tekstove koji su za ženu povoljni, no pritom nismo skrivali činjenicu da ima i onih nepovoljnih. Uostalom, o njima je već bilo riječi nekoliko puta. Premda ih danas ne možemo prihvatiti, možemo ih pokušati *razumjeti*. A razumjet ćemo ih ako dozovemo u pamet opće kulturno-društvene prilike ondašnjeg vremena, koje nisu bile naklonjene ženi; utjecaj Aristotelove nauke u ovoj točki nije bio sretan, ali ni ondašnji način tumačenja nekih biblijskih tekstova.

O Aristotelovu utjecaju već je dovoljno bilo rečeno. Bit će dakle potrebno, bar ukratko, izložiti položaj žene u XIII. str. (3.1), ondašnji način tumačenja Biblije u odnosu prema današnjem (3.2) i navesti glavnije nepovoljne tekstove (3.3), koji se odnose na podčinjenost žene mužu (A), na isključenost žene iz javnih službi, društvenih i Crkvenih (B) i na tvrdnju da je žena *mas occasionatus* (C).

3.1. Položaj žene u XIII. st.

Položaj žene u prošlim stoljećima nije bio na zavidnoj visini. Njemački filozof i sociolog Max Horkheimer tu istinu sažimlje ovako: »To što je djevojka građanskog podrijetla bila pozvana da budućem mužu vodi kućanstvo i daje nasljednika, određivalo je sadržaj i cilj njezina odgoja i morala, odlučivalo je o njezinoj svijesti o samoj sebi, horizontu njezine sreće i upravljalo njezinim ponašanjem. Zapravo, i nakon povećanja njezinih prava u novovjekovlju ona nije bila slobodan subjekt. Kao izraz i opravdanje tog odnosa, filozofija od Grka pa do njemačkog idealizma ženu otuda nikada nije uzimala kao punoljetnu.«¹⁴¹

O nepovoljnom položaju žene u prošlosti napisano je mnogo knjiga i članaka.¹⁴² Pokušat ćemo sažeti što je Catherine Capelle napisala o po-

* I. dio v. *Obnovljeni život* 1/1992, str. 3-33.

141 M. HORKHEIMER, *Kritika instrumentalnog uma*, Zagreb, Globus 1988, str. 148. (S engleskog, odnosno s njemačkog preveli T. Ladan i P. Barišić.)

142 Npr. za položaj žene u staroj Crkvi i u srednjem vijeku vidi obilnu literaturu na kraju članka Ingetraut Ludolphy u: *Theologische Realenzyklopiä*, Bd. 11, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1983, str. 440-441. – Može se još mnogo toga dodati, usp. E. GÖSSMANN, *Anthropologie und soziale Stellung der Frau nach Summen und Sententienkommentaren des 13. Jahrhunderts (Miscellanea mediaevalia, Band 12/1: Soziale Ordnungen im Selbstverständnis des Mittelalters*, hrsg. A. ZIMMERMANN, Berlin-New

ložaju žene u XIII. st.,¹⁴³ dakle u vrijeme kad je sv. Toma živio i pisao. Prema njezinu izlaganju položaj žene u Francuskoj i Italiji nije bio posvuda jednak, ovisno o tom je li u dotičnom kraju ili području bilo na snazi rimsko, germansko ili kanonsko pravo, ili čak neko lokalno pravo.¹⁴⁴ Taj je položaj podosta ovisio i o tom kojemu je staležu žena pripadala: plemićkom, građanskom, seljačkom ili redovničkom. Usprkos nekim izuzecima (u 12. st. Alienora Akvitanska, Matilda iz Canosse; u 13. st. Blanka iz Kastilije, Blanka iz Champagne, Margarita iz Flandrije, Adelhaida iz Brabanta, itd.), situacija žene plemkinje u tom feudalnom vremenu bila je vrlo nepovoljna, što je proizlazilo iz vojnog ustrojstva onoga društva i nesposobnosti žene da ratuje.¹⁴⁵ Crkveni je utjecaj s jedne strane išao u prilog ravnopravnosti svih kao djece Božje (*coram Deo*, pred Bogom), ali je s druge strane bio do znatne mjere osujećen raznim izrekama uzetim iz rimskog prava i crkvenih otaca.¹⁴⁶ Žene građanke bile su u nešto boljem položaju nego seljanke, ali jedne i druge, kao i plemkinje, bile su podvrgnute muževima, skupa sa svojim dobrima. Ipak, kad je žena bila vlasnica trgovačke ili obrtničke radnje, mogla je – ali samo u tim poslovima – voditi parnicu pred sudom, mogla je u tom slučaju i *svjedočiti* i položiti prisegu, što se inače ženi nije dopuštalo.¹⁴⁷ Žena je za preljub mogla biti kažnjena smrću, dok se mužu to nije moglo dogoditi.¹⁴⁸ U seoskim sredinama život je bio jadan, ali jasniji je ipak bio život žene nego muža. Muž je imao pravo ženu tući.¹⁴⁹

U izobrazbi, žene plemkinje i građanke mogle su se školovati u ženskim samostanima, bar u XII. i na početku XIII. st. No, kad su se počela razvijati sveučilišta, na koja žene nisu imale pristupa, samostanske su škole počele opadati, a time i mogućnost izobrazbe za žene.¹⁵⁰ Žene – redovnice pak imale su u samostanima najveću mogućnost razvoja.¹⁵¹

Na kraju ovoga kratkog prikaza spomenimo i to da su razvijen trgovački život, a s njime povezana putovanja i izbivanja iz vlastite obitelji i

York, Walter de Gruyter, 1979, str. 281-297); J. LE GOFF, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, s franc. prevela D. Stošić, Beograd, »Jugoslavija«, 1974, posebno gl. VIII-IX, str. 301-416; R. PÉRONOUD, *Pour en finir avec le Moyen Âge*, Paris, Editions du Seuil, 1977. Od naših autora dovoljno je navesti: Lj. MATKOVIĆ, *Žena i Crkva*, Zagreb, KS, 1973; F. ŠANJEK, »Žena u hrvatskom srednjovjekovlju«, u: *Bogoslovna smotra*, XX (1990), br. 3-4, str. 176-191, Zagreb; M. VALKOVIĆ, *Uloga žene u javnom životu evropske civilizacije*, u istom broju *Bog. smotre*, str. 192-208.

143 C. CAPELLE, *nav. dj.* (v. bilj. 23), str. 9-36.

144 *Ondje*, str. 9-10.

145 *Ondje*, str. 15.

146 *Ondje*, str. 15.

147 *Ondje*, str. 19.

148 *Ondje*, str. 18.

149 *Ondje*, str. 20.

150 *Ondje*, str. 31.

151 *Ondje*, str. 29.

zavičaja, uzrokovali osnivanje »javnih kuća«, što je bilo na štetu ugleda ženskog roda.¹⁵² Pa i ona poznata »viteška ljubav«, u biti izvanbračna, bez sumnje je izazvala reakciju među klerom. Zato Catherine Capelle zaključuje: »To znači da će Toma, u društvu svoga vremena, upoznati ženu malodobnu, neodraslu i omalovaženu.«¹⁵³

3.2. *Prekritički način tumačenja Biblije u odnosu prema današnjem, kritičkom*

Zna se da je kritičko tumačenje Sv. pisma počelo tek prije dvjesta godina (Richard Simon u drugoj polovici 18. st.).¹⁵⁴ I prije se donekle znalo ono što je rečeno na Drugom vatikanskom saboru u dogmatskoj konstituciji *Dei Verbum*, br. 12, naime: »da je Bog u Sv. pismu govorio ljudima na ljudski način« pa da »tumačitelj... mora pažljivo istraživati što su hagiografi stvarno htjeli reći i što je Bog odlučio njihovim riječima otkriti.«¹⁵⁵ Da bismo to ispravno razumjeli, »potrebno je obratiti dužnu pozornost s jedne strane na uobičajene one osobite načine shvaćanja, izražavanja i pripovijedanja koji su u doba pojedinog hagiografa bili na snazi, a s druge strane na one načine koji su se u ono doba obično upotrebljavali u uzajamnom ljudskom saobraćanju.«¹⁵⁶ Radi toga valja se obazirati na »književne vrste«, na izvor ili tradicije koje je hagiograf upotrebljavao, na to što je zapravo htio iznijeti kao Božju poruku, a što je bilo ovisno o prilikama onoga doba, itd. »Riječi Božje, izrečene ljudskim jezicima, postadoše slične ljudskom govoru, kao što jednoć Riječ Vječnog Oca, uzevši slabo ljudsko tijelo, postade slična ljudima«, piše u konstituciji *Dei Verbum*.¹⁵⁷

Međutim, da bi se do tako jasne svijesti došlo i da bi se prihvatili zaključci iz toga izvedeni, trebalo je proći mnogo vremena i uložiti mnogo truda. Upotreba povijesno-kritičke metode u tumačenju Staroga i Novoga zavjeta uvedena je u katoličku egzegezu tek početkom XX. st. (J. M. Lagrange 1905. za Stari zavjet, a za Novi zavjet 1892, odnosno 1902.) dok je u protestantsku egzegezu uvedena stoljeće ranije, dakle bar šest stoljeća nakon sv. Tome.¹⁵⁸

152 *Ondje*, str. 35-36.

153 *Ondje*, str. 36.

154 Pregled prekritičkog i kritičkog istraživanja Staroga zavjeta v. u *Biblijska teologija Staroga i Novoga zavjeta* (od skupine američkih autora, preveo dr. Mato Zovkić), KS, Zagreb 1980, str. 15 i sl. A za Novi zavjet v. str. 232 i sl.

155 II. vatikanski sabor, *Dogmatska konstitucija »Dei Verbum«*, br. 12; u: *Dokumenti II. vatikanskog sabora*, KS, Zagreb 1970, str. 403.

156 *Ondje*.

157 *Ondje*, br. 13.

158 O metodama biblijskog istraživanja kroz povijest, posebno novijim, v. A. SUELZER, »Današnje istraživanje Staroga zavjeta«, u: *Biblijska teologija Staroga i Novoga zavjeta*

Jedan od rezultata povijesno-kritičke metode jest, na primjer, teorija da je Mojsijevo Petoknjižje sastavljeno na temelju četiriju dokumenata (J, E, D, P – J. Wellhausen 1883) ili još bolje: predaja. Nije svejedno za tumačenje tekstova o ženi u 2. poglavlju Knjige Postanka je li to dvostrukost, usporedan izvještaj 1. poglavlja, ili je to daljnje suvislo izlaganje o stvaranju čovjeka i žene. Danas se smatra da je Post 1,1–2,4 svećenička predaja (P), a Post 2,4b-25 druga, jahvistička predaja (J).¹⁵⁹ Isto tako vrlo je važno kako se shvaćaju prva poglavlja spomenute knjige, je li to povijest u strogom smislu riječi, ili je neka druga »književna vrsta«. Prije pojave povijesno-kritičke metode tumači Biblije prihvaćali su prvi stav, doslovno tumačenje (ako se nisu više bavili alegorijskim smislom)! Koja je bila namjera svetoga pisca kad je opisivao stvaranje žene (Post 2,21-22): da li opisati *način* na koji je žena nastala (što je u prošlim stoljećima bilo rašireno mišljenje) ili simbolično izraziti *što* je žena.¹⁶⁰ Treba li doslovno tumačiti opis prvoga grijeha, a time i ulogu žene u njemu (kako se prije činilo), ili sveti pisac opisuje grijeh praroditelja u svjetlu kanaanskog kulturno-religioznog ambijenta, tj. u svjetlu piscu suvremenog prijanjanja mnogih Izraelaca uz Baalov kult, pri čemu su žene, umiješane u sakralnu prostituciju, imale svoj udio?¹⁶¹ Takva su pitanja Tomi, i općenito tumačima Biblije u prijašnjim vremenima, bila *nepoznata*, pa se ne trebamo čuditi njihovim doslovnim tumačenjima. Slično vrijedi i za tekstove sv. Pavla o podložnosti žene mužu, o nošenju prijevjesa i o zabrani da žene ne smiju govoriti na Sastancima (1 Kor 11,1-16; 14,33-36; 1 Tim 2,12-15; i dr.). Je li *sve to* Božja poruka, kako se nekoć tumačilo, ili je to nešto ovisno o prilikama tadašnjeg mjesta i vremena, pa ne izražava *bitnu* Božju poruku o ženi? Ako je istina ovo drugo, onda ta mjesta valja tumačiti drukčije nego prije.¹⁶²

Sve to valja imati na umu kad pristupamo Tominu tumačenju tekstova o ženi, bilo u Knjizi Postanka 2-3 ili u I. poslanici Timoteju. Ipak je jasno da je Toma, koliko je mogao, *ublažavao* strogost spomenutih tekstova shvaćenih doslovce.

(v. bilj. 154), str. 15-51; J. S. KSELMAN, »Današnje istraživanje Novoga zavjeta«, *nav. dj.*, str. 232-263.

159 Usp. C. CAPELLE, *nav. dj.*, (v. bilj. 23), str. 51. Inače, o predajama (dokumentima) koje su u temelju *Petoknjižja* vidi našu *Bibliju*, Zagreb, 1968, *Dodaci*, str. 241-242, i bilješke uz Knjigu Postanka, str. 243.

160 Usp. A. REBIĆ, *Biblijska prapovijest*, KS, Zagreb 1970, str. 150; također zagrebačka *Biblija*, *Dodaci*, str. 243. (bilj. uz Post 2,4b-25).

161 A. REBIĆ, *nav. dj.*, str. 165-166.

162 Usp. C. CAPELLE, *nav. dj.*, (u bilj. 23), str. 126.

3.3 Važniji nepovoljni tekstovi

Ti se tekstovi odnose na podčinjenost žene (A), na isključenost žene iz javnih službi (B) i na tvrdnju da je žena *mas occasionatus* (C).

A. Podčinjenost žene

Ovdje ću ukratko izložiti Tomine stavove i njihove razloge (a), zatim prikazati kako se danas gleda na odnos žene i muža (b) i napokon prosuditi je li Toma učinio bar malen pomak u tom smjeru (c).

a) Očito je da je Toma od prvih do posljednjih spisa učio da je žena podložna mužu, misleći pritom u prvom redu na odnose u braku i obitelji, ali ne isključujući ni druga područja. Navest ću nekoliko primjera po vremenskom redosljedju. U *Komentarju na IV. knjigu Sentencija* čitamo: »Žena je u stanju podložnosti.«¹⁶³ U komentaru pak na *Poslanicu Korinćanima* ponavlja misao sv. Pavla da je *muž glava ženi*, pa iznosi nekoliko razloga za tu tvrdnju, koji se temelje na Bibliji, na sv. Augustinu i na Aristotelu. Ti su razlozi vrlo zanimljivi jer su bili općenito uvriježeni kod teologa, pa i šire.

Prvi je razlog taj što je muškarac savršeniji od žene, i to s obzirom na tijelo (Aristotel uči da je žena prikraćeni muškarac, *masculus occasionatus*) i s obzirom na krepcinu duha (*quantum ad vigorem animi*), kako se vidi iz biblijskog navoda.¹⁶⁴ – Drugi razlog: Muž nadmašuje ženu, kako se kaže u *Poslanici Efežanima* (1, 22-23): »Žene neka budu podložne svojim muževima kao Gospodinu, jer je muž glava ženi.« – Treći razlog: Muž upravlja ženom, u skladu s *Knjigom Postanka* 3, 16: »(Muž) će gospodariti tobom.« – Četvrti razlog: Muž i žena su iste naravi (kao glava i tijelo), jer je u *Knjizi Postanka* 2,18 pisano: »Načinit ću mu pomoć kao što je on.«¹⁶⁵

U daljem razlaganju Toma dodaje još dva razloga, koja uzima od Petra Lombardskog i sv. Augustina.¹⁶⁶ Žena se tu uspoređuje s osjetilnošću,

163 S. THOMAS, *In IV Sent.*, d. 25, q. 2, a. 1, q. 1a 1, sol. 1; u izd. Parmensis t. VII, 1857, str. 908.

164 *Prop* 7, 28: »Nadoh čovjeka – jednog od tisuću, a žene ne nadoh među svima nijedne.« – Treba ipak odmah primijetiti da osim takvih tekstova u Bibliji ima i mnogo tekstova koji sadrže pohvala o ženama.

165 Sva se četiri razloga nalaze u djelu *Lectura super Primam epistolam ad Corinthios*, c. 11, lect. 1; u izd. R. CAI (v. bilj. 107) br. 587.

166 Usporedba žene s osjetilnošću, a muškarca s razumom nalazi se u komentaru Petra Lombardskog na *Poslanice sv. Pavla: Collectanea in Epistolas Divi Pauli, In Epistolam I ad Corinthios*, c. 11, versus 8-10; PL 191, 1634 C. Uopće, kad se usporedi ovaj komentar s Tominim, nalazimo iznenađujuće mnogo sličnosti. Inače, usporedba žene s osjetilnošću potječe od Filona Aleksandrijskog (+ oko 50. po K.), koji je tumačio *Knjigu Postanka* 2-3 na alegorijski način, te bi onda zmija značila naslađu, Adam razum, a Eva osjetilnost. Tu su usporedbu prihvatili potonji teolozi. Vidi E. GÖSSMANN, *nav. čl.* (u bilj. 142), str. 288. – Usporedbu žene s »nižim razumom« a muš-

muž pak s razumom; ili žena s nižim razumom (*ratio inferior*) – koji se bavi vremenitim poslovima, – a muž s višim razumom (*ratio superior*) – koji se bavi kontemplacijom vječnih istina. Budući da razum treba upravljati sjetilnošću, odnosno viši razum nižim razumom, slijedi iz toga da muž treba upravljati ženom.

Slične se misli pojavljuju i u *Sumi protiv pogana* – koja je napisana otprilike u isto vrijeme kao komentari na *Poslanice* sv. Pavla – i u *Sumi teologije*, koja je pisana posljednjih godina autorova života. Iz *Sume protiv pogana* donosim samo ovu rečenicu: »Žena treba muža ne samo radi rađanja ... nego i radi upravljanja.«¹⁶⁸ Iz *Sume teologije* obično se navodi tekst iz I, 92, a. 1 ad 2, ali se gdjekad pogrešno tumači. Tomina je misao ova: Poredak u ljudskom društvu traži nadređenost i podređenost, nadređenost mudrijih, a podređenost manje mudrih, pa je stoga i žena podređena mužu. Ta podređenost međutim – koju naziva domaćinskom (*oconomica*) – mora biti »na njezinu (ženinu) korist i dobro« (*ad eorum utilitatem et bonum*). Takva bi podređenost postojala i u stanju iskonske nevinnosti. No nakon grijeha događa se da pretpostavljeni zloupotrebljavaju svoju vlast »za vlastitu korist« (*ad sui ipsius utilitatem*) te tako dolazi do žalosne pojave da je muž u obitelji – čak i u XX. st. – *gazda* svoje žene, što, dakako, nije normalno.¹⁶⁹

Da podložnost žene nije služinska (*servilis*), vidi se jasno iz *Sume teologije*, I, 92, a. 3, gdje izričito kaže da odnos muža prema ženi *nije* kao odnos gospodara prema sluškinji.¹⁷⁰ A u II-II, q. 57, a. 4, Toma jasno razlikuje odnos otac–sluga, otac–djeca, muž–žena; za taj odnos kaže da je sličan onomu koji vlada među ravnopravnim građanima. K tomu dodaje da su i sluge, i sinovi i žena *ljudske osobe*, te stoga imaju i posebna prava.¹⁷¹

Nakon svega što je rečeno, nije potrebno objašnjavati zašto su Toma i drugi srednjovjekovni teolozi (Aleksandar Haleški, Bonaventura i dr.) učili da je žena podložna mužu. Ipak dozovimo u pamet položaj žene u XIII. st., kao i prije i poslije njega. Sjetimo se rimskog prava, koje je u XIII. st. već bilo osvojilo bolonjsko sveučilište, a snažno je prodiralo i na pariško. U *Digestima* cara Justinijana (+ 567) ima mnogo za ženu nepovoljnih zakona; npr.: »U mnogim dijelovima našega prava položaj je žena gori nego muškaraca.«¹⁷² Mnoga mjesta Biblije, posebno u *Knjizi*

karaca s »višim razumom« naznačuje sv. Augustin u *De Trinitate* XII, c. 7, n. 10.12 (*PL* 42, 1003-1005) i u *De Genesi ad litteram*, III, c.22, n. 34, 293).

167 *Lectura super I epistolam ad Crointhios*, c. 11, lect. 1, u izd. R. CAI (v. bilj. 107) br. 590.

168 *Suma contra Gentiles*, III, cap. 123; u izd. Pera (bilj. 83) br. 2961.

169 *Summa theol.*, I, q. 92, a. 1 ad 2. Vidi i bilj. 10.

170 Vidi bilj. 132.

171 *Summa theol.*, II-II, 57, a. 4 ad 2.

172 *Digesta*, 1. I, c. 5, lex 9; u *Corpus iuris civilis*, vol. I (v. bilj. 62), str. 7. – Ili: Žena ne može biti skrbnica, *Digesta*, 1. 26, cap.1, lex 18; *nav. dj.*, str. 334. Itd.

Postanka i u *Poslanicama sv. Pavla*, za ženu su (prema našem, današnjem mišljenju) bila nepovoljna. Crkveni oci, možda više zapadni nego istočni, pisali su u tom smislu. Gracijanov *Dekret* (pisan oko 1150) sadrži razne propise preuzete iz crkvenih otaca i sabora, kao i građanskih pravnih dokumenata, npr. iz Justinijanova *Zbornika građanskog prava* – propise koji diskriminiraju ženu. Kao primjer navodimo samo jedan tekst: »Sigurno je da je žena podvrgnuta gospodstvu muža te nema nikakve vlasti; na može niti poučavati, niti biti svjedokinjom, niti dati jamstvo, niti suditi.«¹⁷³ K tomu je u XIII. st. pridošla i Aristotelova biološka teorija, tada prihvaćena kao *znanstvena* istina, da je žena kod rađanja (oplodnje) pasivno počelo, a muž aktivno. Sve je to predstavljalo za teologe, pa i za Toma, *prevelike zapreke, koje nije bilo praktično moguće nadići*. Toma je pak, koliko je u danim prilikama bilo moguće, nastojao ublažiti nezgode te situacije, a ujedno je *jasno i odlučno* isticao *načela* koja su mogla polako uzrokovati veću ravnopravnost žene s muškarcima.

U čvrstoj vezi s podložnošću žene stoji tvrdnja da se »u nekom drugotnom pogledu slika Božja ne nalazi u ženi, nego u mužu,«¹⁷⁴ što donekle oslabljuje *glavnu postavku* koju je Toma jasno i odlučno izrekao, naime da se po onom u čemu se poglavito slika Božja sastoji, tj. po umskoj naravi, slika Božja podjednako nalazi i u muškarcu i u ženi, i da je slika Božja zajednička obojem spolu, jer se zasniva na duhu (*mens*), u kojem nema spolne razlike.¹⁷⁵

173 Tekst je uzet iz djela koje je bilo kroz stoljeća pripisivano sv. Ambroziju (o čemu se posumnjalo tek otprilike prije sto godina!), a nalazi se u Gracijanovu *Dekretu*, pars II, causa 33, q. 5, can. 17 (u izd. RICHTER-FRIEDBERG *h.v.* bilj. 62/ t. I, st. 1255). U idućem kanonu sv. Ambrozije kaže da muž mora preuzeti upravljanje ženom jer je Eva navela Adama na grijeh, Sv. Jeronim u prethodnom kanonu tvrdi da ako se žena ne podvrgava mužu, čini isti grijeh kao kad se muž ne podvrgava Kristu. Gracijan pak, tumačeći neku izreku sv. Augustina, očito je pretjerao kad je napisao: »... (žena) u svim stvarima mora biti podložna mužu.« (*Ondje*, kanon 11; u izd. RICHTER-FRIEDBERG, t. I, st. 1254).

Treba na kraju istaknuti princip koji je sv. Augustin jasno izrazio, naime *opće načelo podređenosti i nadređenosti u svemiru i ljudskom društvu*; vrhunac te piramide je Bog kojemu je, dakako, sve podređeno (Vidi o tom E. GÖSSMANN, *nav. dj.* /u bilj. 142/, str. 286-287). Sv. Augustin piše: »Božja providnost, koja ravna i upravlja sveukupnm stvorenjem /.../ najprije je sve podredila sebi, zatim tjelesno stvorenje duhovnom, nerazumno razumno, zemaljsko nebeskom, *žensko muškom* (istaknuo A. P.), slabije jačemu, oskudnije bogatijem.« (*De Genesi ad litteram*, VIII, c. 23, n. 44; *PL* 34, 390). To načelo donosi i Aleksandar Haleški (+ 1254) u svojoj *Teološkoj sumi* (I-II, inq. I, tract. II, q. 4, cap. 4, II; u izd. Quaracchi t. II, 1928, str. 113). To su načelo priznavali srednjovjekovni teolozi, razumije se i sv. Toma. To je načelo sv. Augustin primijenio i na obiteljski život, pa je napisao: »Naravni je poredak kod ljudi da žene služe muževima i djeca roditeljima jer je pravedno da niži služi višem,« što je Gracijan prenio u svoj *Dekret* (pars II, causa 33, q. 5, can. 12; u izd. RICHTER-FRIEDBERG t. I, st. 1254).

174 *Summa theol.*, I, q. 93, a. 4 ad 1, drugi dio.

175 Vidi u ovoj raspravi 2. B a).

Zašto je Toma dodao onu drugotnu tvrdnju? Na to ga je navelo opće prihvaćeno tumačenje biblijskih tekstova (Post 2,22; 1 Kor 11,7-9 i dr.) u spisima crkvenih otaca. Uzmimo npr. tumačenje koje se predavalo pod imenom sv. Ambrozija,¹⁷⁶ a koje zapravo potječe od njegova suvremenika Ambrozijastera.¹⁷⁷ Taj je autor toliko obuzet sedmim retkom u 11. pogl. Poslanice Korinćanima da piše: »Muž je načinjen na sliku, a žena ne (istaknuo A. P.)«. ¹⁷⁸ I to izjavljuje unatoč tomu što je malo prije bio napisao da su muž i žena »jedne biti« (*una substantia*). Ali što je razlogom takva tumačenja? To da prema Post 2,22 Eva potječe od Adama, pa kao što od Boga potječu sve stvari, tako od prvog čovjeka potječu svi ljudi; Adam, dakle i muž, po tome je slika i slava Božja, a to ženi ne pripada.¹⁷⁹ Taj razlog ponavljaju kasniji teolozi, pa i Toma.¹⁸⁰

Od dva Ambrozijasterova izričaja (predavana pod imenom sv. Ambrozija!) da žena nije slika Božja, Gracijan, taj najpoznatiji crkveni pravnik srednjega vijeka, donosi onaj drugi, koji smo malo prije citirali.¹⁸¹

Usprkos snažnom pritisku crkvenih otaca i pravnika Toma nije nikad napisao da žena nije slika Božja nego je s mnogo opreza glavnoj tezi dodao onaj dodatak: »U nekom drugotnom pogledu Božja se slika nalazi u mužu; s tog se drugotnog gledišta ne nalazi u ženi.«¹⁸²

Toma slično postupa i kad tumači Prvu poslanicu Korinćanima 11,7. Naime, pošto je ustvrdio kako se ne može reći da bi muž bio više slika Božja nego žena, on nastavlja: »Muž se ovdje posebno naziva slikom Božjom *po nekim izvanjskim datostima (secundum quaedam exteriora)*, tj. po tome što je muž počelo cijelog ljudskog roda kao što je Bog počelo cijelog svemira.«¹⁸³ Danas se ovi tekstovi tumače drugačije.

176 Nema ni sto godina kako je otkriveno da pravi autor nije sv. Ambrozije, nego njegov suvremenik Ambrozijaster, inače malo poznati pisac.

177 O tom v. *Clavis patrum latinorum* (u: *Sacris erudiri*, III), Brugge – Gravenhage, 1961², br. 184, str. 40-41.

178 *Commentarium in Epistolam I ad Corinthios*, c. 11; *PL* 17, 253 (u izd. od 1866), B i D. 179 *Ondje*, B-C.

180 Sv. Toma u I, q. 93, a. 4 ad 1; *In I ad Cor.*, c. 11, lect. 2, u izd. R. CAI (bilj. 107) br. 607. Petar Lombardski u spisu *In Epist. I ad Cor.*, c. 11, vers. 4-7, *PL* 191, 1631 A; *II Sent.*, d. 18, c. 1, n. 2 (u izd. Quaracchi, Grottaferrata, t. I, pars II, 1971, str. 416). Misao potječe od sv. Augustina, *De civ. Dei*, XII, c. 27.

Edith STEIN (bl. Benedikta od Križa, + 1942), u svom djelu *Žena (Djela 2, KS i hrvatski karmelićani i karemljanke, Zagreb 1990, str. 86)* raspravlja o pravom značenju Tomine rečenice: »Muškarac je počelo i cilj žene« (I, 93, a. 4 ad 1), koje zapravo izriče misao sv. Pavla u 1 Kor 11,8-9. Ali pitanje je – kako smo već više puta istaknuli – mora li se tekst sv. Pavla baš tako razumjeti.

181 GRATIANUS, *Decretum*, II pars, causa 33, q. 5, canon 19; u RICHTER-FRIEDBERG, *nav. dj.* (bilj. 62) st. 1255.

182 *Summa theol.*, I, q. 93, a. 4 ad 1, drugi dio.

183 *Lectura super I ad Cor.*, c. 11, lect. 2; izd. R. CAI br. 607.

b) U pogledu *odnosa muž-žena u braku*, danas se, općenito govoreći, ne spominje podložnost nego »partnerska jednakost«, ¹⁸⁴ »ljubav i davanje sebe«, ¹⁸⁵ »jednaka prava« te »obostrano razumijevanje i skupno odlučivanje.« ¹⁸⁶ Sadašnji papa Ivan Pavao II. također, tumačeći Poslanicu Efežanima 5, 22-23 (»Žene /neka budu/ podložne svojim muževima kao Gospodinu, jer je muž glava ženi«), piše: »Autoru (= Sv. Pavlu) je jasno da taj izričaj, duboko ukorijenjen u običaje i vjersku tradiciju vremena, treba razumjeti i ostvariti na nov način: kao 'podložnost jednoga drugome u strahu Kristovu' (Ef 5,21), to više što se o mužu kaže da je 'glava' žene *kao što je Krist 'glava Crkve'*, naime u smislu da 'sebe preda za nju' (Ef 5,25) /.../ Međutim, dok se podložnost u odnosu Krist – Crkva odnosi samo na Crkvu, ta podložnost u odnosu suprug – supruga nije jednostrana, nego posve obostrana.« ¹⁸⁷ Papa dalje kaže da je toj svijesti o obostranoj »podložnosti« iz poštovanja prema Kristu potrebno »otvarati putove u srca i savjesti, u ponašanje i običaje.« ¹⁸⁸

Kako je došlo do te promjene? Sam Sv. Otac, govoreći o »tragovima 'staroga'« u apostolskim spisima – a ti su tragovi »ukorijenjeni /.../ u načinu shvaćanja i tumačenja svetoga teksta, kao npr. Post 2« – naznačuje da se u biblijskoj hermeneutici dogodilo nešto što omogućuje *ново* tumačenje po ženu nepovoljnih tekstova sv. Pavla, kao i prvih triju glava Knjige postanka. No o tome smo već govorili. Usto položaj žene u društvu temeljito se promijenio tijekom dva posljednja stoljeća. Sv. Otac, izlažući Isusov odnos prema ženama, kaže da je Gospodin učinio što je bilo najviše moguće učiniti za ženu – »u okviru običaja i društvenih odnosa onoga vremena« ¹⁸⁹ Ti su okviri još dugo trajali kroz iduća stoljeća, ali su napokon i pukli. »Evandeoska novost« – kako veli Papa – uza sve zapreke, djelovala je kroz povijest i s obzirom na poboljšanje ženina položaja, kao što je djelovala i na dokidanje ropstva. ¹⁹⁰ Mora se priznati da je pritom vrlo velik prinos dao pokret za ženska prava od kraja 18. st. do danas. ¹⁹¹ U vezi s time društveno-kulturni položaj žene poboljšao se i u

184 B. HÄRING, *Kristov zakon*, III, Zagreb, KS, 1986, str. 22, 34, 37.

185 *Novi katekizam* (holandski), Zagreb, Stvarnost, 1970, str. 473.

186 *Kristova nauka, Katolički katekizam za odrasle* (američki), Zagreb, HKD sv. Ćirila i Metoda, 1979, str. 281.

187 IOANNES PAULUS II, *De dignitate et vocatione mulieris Anno Mariali vertente*, n. 24; u AAS, LXXX (1988), n. 13. pag. 1711. Usp. hrv. prijevod *Mulieris dignitatem*, Zagreb, KS, Dokumenti 91, 1989, str. 71-72. Citat prilagođen izvorniku jer spomenuti prijevod na ovom mjestu nije posve točan.

188 *Ondje*.

189 *Mulieris dignitatem*, n. 14; u AAS, LXXX (1988) n. 13, p. 1687, a u hrv. prijevodu str. 45.

190 *Ondje*, br. 34. U nav. AAS, str. 1712, a u hrv. prijevodu str. 72-73.

191 Kratak pregled pokreta za ženska prava vidi u članku dr. M. VALKOVIĆA: »Žena u javnom životu europske civilizacije« (*Bogoslovska smotra*, LX /1990/, br. 3-4, str. 205-

zakonodavstvu i u praksi, makar ova još zaostaje za teorijom. Napokon, u drugoj polovici prošloga stoljeća prirodoznanstvenim istraživanjem oboarena je Aristotelova teorija o oplodnji, pa je time i ta zapreka otklonjena. *Sve je to pripremiло veliku promjenu u prilog ženina položaja u društvu.*

c) Ako se zapitamo opaža li se kod Tome bar malen pomak u pravcu supružničkih odnosa kao partnerske jednakosti i obostrane podložnosti u ljubavi, odgovor je *potvrđan*. Toma naime, unatoč okovima teorije i prakse svoga doba, ističe da ženina podložnost mužu nije služinska, nego svojevrsna, tj. kućna i domaćinska.¹⁹² On je tu podložnost tako »razvodnio« da je govorio o »jednakopravnoj zajednici« muža i žene u braku.¹⁹³ Branio je jednakopravnost žene i muškarca u pristanku na brak,¹⁹⁴ ravnopravnost u bračnom činu,¹⁹⁵ ista ćudoredna mjerila za muža i ženu.¹⁹⁶ Izjavio je da između muža i žene mora vladati »najveće prijateljstvo«¹⁹⁷ i »vjerna ljubav«.¹⁹⁸ A kad je tumačio Knjigu postanka 2-3 i za ženu nepovoljne tekstove u Poslanicama sv. Pavla, ublažavao je, koliko je mogao, strogost njihova tadašnjeg tumačenja.¹⁹⁹

Kad se zna kakav je bio položaj žene u XIII. st., osobito u stvarnom životu (a ni današnje stanje u mnogo slučajeva nije mnogo sjajnije), onda se može jasno uočiti da je Toma u spomenutim izričajima barem *otvorio nove putove*.

B. Isključenost žene iz javnih službi

Postupit ćemo slično kao i u prethodnoj točki. Najprije ćemo podsjetiti kakav je bio položaj žene u tom pogledu (a), zatim što je Toma rekao o tom (b). Na kraju se postavlja pitanje je li žena sposobna primiti sakrament svećeništva (c).

a) Poznato je da je žena u srednjem vijeku – osim u vrlo iznimnim slučajevima – bila isključena iz svih javnih službi, bilo crkvenih bilo gra-

207. Vidi također članak dr. A. GRÜNFELDER, »'Biti cjelovita, dobra i lijepa' – Kritički pokušaj o feminističkoj teologiji«, posebno I. točku: Feminizam u prošlosti i sadašnjosti (u nav. *Bogosl. smotri*, str. 209-217).

192 Vidi bilj. 169, 170, i 132, kao i odgovarajuće stavke u tekstu.

193 *Summa contra Gentiles*, III, cap. 123, u izd. Pera (v. bilj. 83), br. 2962.

194 U ovoj raspravi odjeljak 3.2.a).

195 *Ovdje*, odjeljak 3.2.c).

196 *Ovdje*, odjeljak 3.2.e)

197 *Ovdje*, odjeljak 3.2.b)

198 *Na istom mjestu*.

199 V. bilj. 48. Ili u *Summa theol.*, I, q. 92, a. 1 ad 2, ne inzistira na riječima navedenim od sugovornika (Post 3,6: *Sub potestate viri eris*, Bit ćeš pod vlašću muža), nego tumači da je muževljevo gospodarenje ženom zapravo *baština grijeha* (izraz se nalazi u *Mulieris dignitatem*, br. 14) i izraz muževljeva egoizma; naprotiv, podložnost žene mužu mora biti na njezinu korist. Kada pak tumači Knjigu postanka 2,22 – to je stvaranje žene od Adamova rebra, što se uzimalo kao razlog zašto je muž nadređen ženi, – Toma u tome

danskih. U *Zakoniku građanskog prava*, što ga je izdao istočno-rimski car Justinijan, piše: »Žene nemaju pristupa u građanske ili javne službe, niti mogu obavljati službu državnog činovnika, niti je mogu tražiti, niti posredovati za druge, niti biti opunomoćenici.«²⁰⁰ A u Gracijanovu Dekretu (oko 1150) stoji da »žena nema nikakvu vlast, i ne može poučavati, niti biti svjedokinja, niti suditi.«²⁰¹ Dok prvi tekst potječe od Ulpijana (+228), ovaj drugi potječe, kako se mislilo, od sv. Ambrozija (+374), ili bolje: od njegova suvremenika Ambrozijastera.²⁰²

Uostalom, crkveni oci znali su što je sv. Pavao napisao u Prvoj poslanici Timoteju 2,12: »Poučavati ženi ne dopuštam, niti vladati nad mužem.« Tu je još kasnije bilo dodano što nema u Pavlovu tekstu, naime da ženi nije dopušteno poučavati »u Crkvi« (*in Ecclesia*; tako npr. u *Suppl.*, q. 39, a. 1, *Sed contra*). To je siguran znak kako su tada teolozi razumijevali Pavlov tekst. Takvo im se razumijevanje slagalo s Prvom poslanicom Korinćanima 14,33: »Žene na Sastancima (= crkvenim – opaska A. P.) neka šute.« Nitko tada nije pomislio da to može ovisiti o običajima ondašnjeg vremena (kad je sv. Pavao živio), a ne mora biti bitna Božja poruka, ili da taj tekst može biti naknadno od nekoga nadodan (interpoliran).

b) Što je u tom i takvom okruženju Toma rekao o javnim službama žene? Može se reći: ništa posebno. Prihvaćao je ono što su drugi prihvatili, samo se trudio – po svom običaju – donijeti neke »razloge prikladnosti« (*rationes convenientiae*) za ono što je već postojalo bez njega i mimo njega. Npr. kada govori o zadaći i poslovima žene, navodi ovo: rađanje i odgajanje djece te druge poslove u okvirima obitelji.²⁰³ Kada tumači Aristotelovu *Politiku* – mjesto gdje autor ističe da i muškarci i žene treba-

vidi znak da »između muža i žene mora biti veza druga i družice« (1,92, a. 3: *socialis coniunctio*). U izrazu *socialis coniunctio* odjekuje Post 3,12, gdje je, po Vulgati, žena predstavljena kao *socia*, tj. družica.

200 *Digesta*, 1.50, c. 17, laex 2: *Foeminae ab omnibus officiis civilibus, vel publicis remotae sunt, nec magistratum gerere nec postulare nec pro alio intervenire nec procuratores existere.* (Prijevod gore u tekstu.) U: *Corpus iuris civilis* (v. bilj. 62), I, str. 868. Formulacija potječe od rimskog pravnika Ulpijana (+228), koji je djelovao za careva Septimija i Aleksandra Severa.

201 *Decretum Gratiani*, pars II, causa 33, q. 5, can. 17: *Mulierem constat subiectam dominio viri esse; nec docere potest, nec testis esse, neque fidem dare, nec iudicare.* (Prijevod gore u tekstu i u bilj. 70; lat. tekst u FRIEDBERG, *nav. dj.* /bilj. 62/, st. 1255).

202 AMBROSIASTER, *Liber quaestionum Veteris testamenti*, q. 45; PL 35, st. 2244. tu zapravo tekst ima upitni oblik, tj. »Kako žena može biti nazvana slikom Božjom kad je poznato da je podložna gospodstvu muža te nema nikakve vlasti? Kad ne može poučavati, niti biti svjedokinjom, niti dati jamstvo, niti suditi? – Kod Gracijana stoji da je spomenuto djelo od sv. Ambrozija, ali je prije stotinu godina dokazano (v. bilj. 176-177) da nije njegovo nego nekog njegova suvremenika, Ambrozijastera (2. polovica IV. st.).

203 Vidi u ovoj raspravi 2.1.B.a).

ju vježbati tijelo da bude izdržljivo »za sve djelatnosti slobodnih ljudi«, ²⁰⁴ – Toma ograničuje smisao te rečenice dodajući »ali svatko od njih za djelatnosti koje im dolikuju«. ²⁰⁵ Kad u *Sumi teologije* raspravlja o dužnostima svjedoka na sudu, nužno nailazi na pitanje tko može, a tko ne može svjedočiti. Među ove posljednje pripadaju oni koji za to nisu sposobni zbog vlastite krivnje, ali i oni kojima se ne priznaje svjedočenje bez njihove krivnje, npr. članovi obitelji, zbog njihove privrženosti optuženome. U daljem razvrstavanju Toma spominje i one kojima se svjedočenje ne priznaje »zbog nedovoljnog razuma, kako je to slučaj kod djece, ludih i žena.« ²⁰⁶ Tu je Toma neuspješno pokušao »razlogom prikladnosti« opravdati već stoljećima postojeću nepravednu praksu u svezi sa ženama. ²⁰⁷ Rečenica posebno sablažnjivo djeluje kad se istrgne iz konteksta, kako je to učinila Eliza Salerno g. 1917, o čem je bilo riječi na početku ove rasprave. – I drugi su teolozi, naravno, naučavali isto. ²⁰⁸

Nakon svega toga čovjek se ne može dovoljno načuditi kada kod Tome naiđe na tekst poput ovoga: »Debora (proročica koja je vladala u Izraelu oko 1125. prije Kr. – op. A. P.) je upravljala svjetovnim poslovima (*in temporalibus*), a ne svećeničkim (*in sacerdotalibus*), kao što i danas žene mogu vladati u svjetovnim stvarima (*sicut et nunc possunt mulieres temporaliter dominari*).« Te se riječi nalaze u *Komenatru na Sentencije*, IV, d. 25, q. 2, a. 1, q. 1a 1, sol. 1. ad 2-3 (u izd. Parmensis t. VII, str. 908), kao i u *Suppl.*, q. 39, a. 1 ad 2-3. To se može tumačiti kako Deborinim primjerom, o kojem priča Knjiga o sucima 4-5, tako i suvremenim primjerima, kao što je bio onaj Blanke iz Kastilije, majke francuskog kralja Ljudevita IX. Svetoga, pa Margarite iz Flandrije ili Adelaide iz Brabanta (za jednu

204 ARISTOTEL, *Politika*, VII, 16, 1335 b. 10-12; u prijevodu T. LADANA, Zagreb, Globus-SNL, 1988, str. 250.

205 S. THOMAS, *In Politicorum Aristotelis libros expositio*, VII, lect. 12; u izd. R. M. SPIAZZI, Taurini-Romae, Marietti, 1951, n. 1238.

206 *Summa theol.* II-II, q. 70, a. 4.

207 Vidi odredbe Justinijanova *Zbornika građanskog prava* i Gracijanova *Dekreta* koje su navedene ovdje, u odjeljku B a). A i po židovskoj tradiciji žena nije mogla svjedočiti.

208 Npr. isto naučava poznati franjevački teolog. A. HALENSIS (+1254), nazvan *Doctor irrefragabilis* (*Summa theologica*, I. III, pars II, inquistitio III, tract. II, sect. II, q. I, tit. I, d. IV, c. 3; u izd. Quaracchi t. IV, 1948, str. 641-642. On se pozivlje na crkvene kanone i građanske zakone te prema njima, među ostalim, isključuje djecu, žene, siromašne, članove obitelji, lude itd.; samo drukčije klasificira nego Toma. On kaže ovako: »Što se tiče naravi, /zakoni/ su uzeli u obzir dob i spol. U djeci nedostatak dobi pomračuje razum, a kod žena spol oslabljuje volju.« Sv. Bonaventura pak nije napisao *Sumu teologije* kao Aleksandar Haleški i Toma Akvinski, nego samo *Komentar na Sentencije*, a u njemu, kao ni Toma, ne kaže ništa izričito o našoj temi. No o ženi primjećuje da je »manje mudrosti, slabije stalnosti« (*In II Sent.*, d. 21, a. 1, q. 3; u izd. Quaracchi t. II, str. 497) i da se »u nijednu ženu ne smije pouzdati« (*ondje*, IV, d. 33, dubium 2, gdje je riječ o Lotovim kćerima; u izd. Quaracchi t. IV; str. 762). Nema dakle razloga misliti da bi Bonaventura u pitanju svjedočenja žena mislio drukčije nego ostali ljudi onoga doba.

od njih dvije Tome je napisao djelce *O upravljanju Židovima!*). – Znači da je Toma bar neke žene držao sposobnima za javne službe.

Osim svjedočenja ženama je bilo zabranjeno i javno poučavanje. O tome se raspravlja u *Sumi teologije*, II-II, q. 177, a. 2, gdje je riječ o karizmi koju sv. Pavao (1 Kor 12,8) naziva »riječ mudrosti, riječ spoznaje«. Dok u pogledu dara (karizme) proroštva nema razlike između muškaraca i žena,²⁰⁹ dotle u pogledu karizme mudrog i pronicavog govora razlike ima: žena se naime tim darom može koristiti samo privatno, u razgovoru s jednim ili više pojedinaca, ali ne i javno govoreći cijeloj Crkvi.²¹⁰ Kao razlog navodi riječi sv. Pavla iz Prve poslanice Korinćanima 14,34 i iz Prve poslanice Timoteju 2,12²¹¹ – koje smo maloprije spomenuli pod a) i koje su za njega odsudne – a zatim tri razloga koje shvaća samo kao »razloge prikladnosti« (*rationes convenientiae*): 1. Iz Knjige postanka 3,16 proizlazi (prema ondašnjem tumačenju) da žena mora biti podložna mužu, a javno poučavati u Crkvi može samo onaj koji nije podložan. 2. Nastup žena bi izazvao u muškarcima požudne osjećaje, a kao potvrdu navodi Knjigu Sirahovu 9,8.²¹² 3. Općenito žene nisu savršene u mudrosti da bi im se moglo povjeriti javno poučavanje.²¹³

Od vremena sv. Tome, dakako, mnogo toga promijenilo se s obzirom na javne službe u građanskom društvu i crkvenoj zajednici. I spomenuti biblijski tekstovi tumače se drukčije. Kao posljedica toga doživjeli smo za ondašnje poimanje nečuvene stvari: dvije žene – sv. Terezija Avilska (27. 9. 1970) i sv. Katarina Sijenska (4. 10. 1970) – proglašene su *naučiteljicama Crkve*. I najnoviji *Zakonik kanonskog prava* (1983) »otvorio je najrazličitija područja crkvenog života u koja se žene trebaju uključiti svojim sposobnostima«;²¹⁴ »na mjesnim crkvama i na samim ženama je da iskoriste vrijeme i darove Božje da bi osobnost i ženstvenost žene bile potvrđene na dobro i napredak cijele Crkve i obaju spolova«.²¹⁵

c) Pitanje je li žena sposobna primiti *sakrament sv. reda*, posve je osebujan problem, koji valja lučiti od srodnih pitanja.

209 *Summa theol.*, II-II, q. 177, a. 2 ad 2.

210 *Ondje*, in corpore articuli.

211 *Ondje*, Sed contra.

212 U Vulgati to je gl. 9, r. 11. Tekst glasi: »Mnoge već zavede ženina ljepota, koja želju raspaljuje kao vatra.«

213 II-II, q. 177, a. 2.

214 J. DELIĆ, »Žena u *Zakoniku kanonskog prava*«, u *Bogoslovska smotra*, LX (1990), br. 3-4, str. 343.

215 *Ondje*.

216 Već je crkveni sabor u Laodiceji (god. 365), kan. 44, odredio: Non oportet mulierem ad altare ingredi (Žena ne smije pristupiti oltaru). (V. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, t. II, st. 572.) A u Gracijanovu *Dekretu* (I pars, d. 23, can 24-25) stoji da je Bogu posvećenim ženama zabranjeno doticati sveto posude ili oltarnike, kao i nositi kacionik oko oltara. Isto se potvrđuje autoritetom pape Sotera

U tradiciji Crkve, bilo Istočne ili Zapadne, ne nalazimo primjera da bi žena bila zaređena za svećenika.²¹⁶ Petar Lombardski, raspravljajući o tom tko može primiti taj sakrament, uopće ne postavlja pitanje o mogućnosti da žena primi sv. red: to mu je bilo toliko jasno.²¹⁷ Sv. Bonaventura i sv. Toma ipak se pitaju: »Traži li se za primanje reda muški spol?«²¹⁸ i »Je li ženski spol zapreka da se primi sakrament reda?«²¹⁹ Obojica odgovaraju slično.

Bonaventura izjavljuje kako svi kažu da se žene *ne smiju* zaređiti. Na pitanje *mogu* li se žene zaređiti, samo neki kriovjerci (montanisti) odgovaraju potvrdno. Stoga zaključuje: »Prema zdravijem i razboritijem mišljenju učitelja ne samo da ne smiju niti mogu *de iure* biti zaređeni nego ne mogu biti ni *de facto*.«²²⁰

Toma pak piše malo drukčije. Ima nekih uvjeta – piše – koji su *prije*ko potrebni za valjano primanje sakramenata, a ima nekih koji nisu baš *prije*ko potrebni, ali su prikladni, pa su stoga i *zapovjedeni*. Neki su rekli da je muški spol *prije*ko potreban uvjet jer je tako zapovjeden (de *necessitate praecepti*). Ali s tim se on ne slaže nego zaključuje: »Kad bi se ženi i podijelilo sve što se daje (obavlja) kod ređenja, ona ne bi primila sv. red.«²²¹

Koje razloge navode naši autori? Bonaventura kao polazište uzima postavku da »ženi ne pripada sakrament reda«. Zašto? Zato što zaređena osoba predstavlja Krista-posrednika, koji je bio muškarac, pa ga stoga osoba ženskog spola ne može predstavljati.²²² Zatim zaključuje: »Ova je postavka vjerojatnija i može se dokazati mnogim mjerodavnim tekstovima crkvenih otaca (*auctoritates Sanctorum*).

Toma je isti stav iznio drukčije i odlučnije. Sakrament – kaže on – uključuje znakovitost; npr. da bi čovjek primio bolesničko pomazanje, mora biti bolestan, čime se označuje da mu je potrebno liječenje. Tako je i ovdje: osoba koja prima sveti red mora označivati *odličnost položaja* (*eminentia gradus*), a to žena ne može jer se nalazi »u stanju podložnosti« (*in statu subiectionis*).²²³

(+174). V. RICHTER-FRIEDBERG, *nav. dj.* (u bilj. 62), str. 85-86. Ako žena nije mogla ni pristupiti oltaru, kako bi onda mogla biti zaređena za svećenika!

217 Usp. P. LOMBARDUS, *IV Sent.*, d. 25; tu raspravlja može li se sakrament sv. reda podijeliti krivovjercima i mimonijacima. – A. Haleški nema ništa o tom pitanju, bar ne u svojoj *Teološkoj sumi*, jer u njoj nema traktat o sakramentu sv. reda.

218 S. BONAVENTURA, *In IV Sent.* d. 25, a. 2. q. 1; u izd. Quaracchi t. IV, str. 649.

219 S. THOMAS, *In IV Sent.*, d. 25, q. 2, a. 1; u izd. Parmensis t. VII, str. 907. Također *Suppl.*, q. 39, a. 1.

220 S. BONAVENTURA, *nav. mj.*, str. 650.

221 S. THOMAS, *nav. mj.*, str. 908.

222 S. BONAVENTURA, *nav. mj.*, str. 680.

223 S. THOMAS, *nav. mj.*; u komentaru na *Sentencije*, str. 907.

Danas taj dokaz više ne vrijedi jer su se prilike promijenile te žena više nije u stanju podložnosti. Držim ipak da problem time nije riješen; jer ako ređenje muškaraca za svećenike ovisi o *Kristovu slobodnom izboru*, onda to teolog ne može dokazati strogo razumskim razlozima (*per rationes demonstrativas*), kako veli Toma u *Sumi protiv pogana*, I, 9), nego može iznijeti neke vjerojatne razloge (*rationes convenientiae*; *Suma protiv pogana*, IV, 54, naslov). Ti su razlozi sami po sebi nedovoljni i slabi (*insufficientes, debiles*; *ondje*, I, 9), stoga se može dogoditi – kao što je to upravo slučaj s razlogom koji Toma donosi protiv ređenja žena – da se tijekom vremena pokažu neutemeljenima. No time istina koja se htjela potkrijepiti vjerojatnim razlogom, nije dovedena u pitanje, dakako o njoj imamo sigurnu spoznaju s druge strane.

Danas teolozi iznova proučavaju problem ređenja žena.²²⁴ *Kongregacija za nauk vjere* iznijela je razloge protiv toga ređenja u deklaraciji *Inter insigniores* (15. 10. 1976).²²⁵ U skladu s tim Sv. Otac je u apostolskom pismu *Mulieris dignitatem* izjavio da je »u izboru samo muževa za apostole Krist bio potpuno slobodan i neovisan« i »da on pri izboru muževa za apostole /nije/ slijedio tada prošireni mentalitet«. ²²⁶ Kod ustanovljenja Euharistije Isus je svećeničku službu izričito predao apostolima, a u Euharistiji je na sakramentalan način izraženo predanje Krista-zaručnika za Crkvu-zaručnicu, da je otkupi i očisti. »To je razvidno i sasvim očito ako sakramentalnu euharistijsku službu vrši *muškarac*, gdje svećenik djeluje 'in persona Christi'.«²²⁷

C. Ako se uzme u obzir zloglasna tvrdnja srednjovjekovnih teologa da je žena s biološkog gledišta *mas occasionatus*, nema se što posebno kazati kad je o tom i onako bilo već mnogo rečeno. Ipak ponovimo ukratko²²⁸ glavnije stvari. Premda je Aristotel time htio izraziti da se mužjak i ženka u životinjskom svijetu razlikuju po vanjštini – što je nesporivo, – kod skolastika je, stjecajem nesretnih okolnosti, taj izričaj dobio *drukčije* značenje jer su u nj unijeli Aristotelovu biološku teoriju o oplodnji u životinjskom svijetu, također u ljudskoj vrsti. Poznato je da po toj teoriji – koja se u prošlom stoljeću pokazala neispravnom – mužjak po svojoj posebnoj na-

224 Usp. B. DUVAL, »L'argumentation de quelques théologiens da langue française au sujet de l'ordination des femmes« (L. Bouyer, Y. Congar, J. Galot, J. Vintier), u *Le Supplément*, br. 129, déc. 1978 (*Les femmes d'aujourd'hui et l'Eglise*), str. 593-607.

225 Sadržaj deklaracije iznosi J. KOLARIĆ u članku »Ekumenski vid svećeničkog ređenja žena« (*Bogoslovska smotra*, LX /1990/, br. 3-4, str. 362-367). Latinski tekst objelodanjen je u *AAS*, LXIX (1977), str. 98-116, napose str. 101-115.

226 IVAN PAVAO II., *Mulieris dignitatem*, br.26; izd. KS, Zagreb, 1989, str. 76, a u *AAS*, LXXX (1988), n. 13, str. 1715.

227 *Ondje*, u hrv. prijevodu str. 77, a u *AAS* str. 1716. U citatu riječ »muškarac« istaknuo A. P.

228 Vidi opširnije u mojem članku »Aristotel o ženi« (*Obnovljeni život*, XLV /1990/, br. 6, str. 560-566). Također u ovoj raspravi 2.1.B a).

ravi nastoji proizvesti sebi slično biće, dakle muško, ali mu to često ne uspije nego se rodi žensko. Žensko je dakle nepotpuno muško biće, nastalo mimo usmjerenja (nakane) muškog roditelja. To se primijenilo, dakako, i na čovjeka, muškarca i ženu.

Ondašnji teolozi smatrali su dužnošću voditi brigu o toj teoriji, kao što i današnji teolozi smatraju da moraju voditi računa o rezultatima suvremenih prirodnih i inih znanosti. Prema tome to nije filozofijska postavka, još manje teologijska, nego *prirodnoznanstvena*. I nepravедno je jednoga teologa – kao što je sv. Toma ili sv. Bonaventura – suditi po tezama koje je preuzco iz suvremene znanosti. A to se ipak događa! Njih treba suditi u prvom redu po *teologijskim* tezama, jer su oni teolozi, ili također po *filozofijskom* naučavanju, ukoliko su i filozofi, a ne po prirodnoznanstvenim postavkama jer to nije njihovo područje.

Dalje, ako se već taj zloglasni iskaz navodi, valja navesti i njegov *drugi dio*, tj. da *s gledišta opće naravi (natura universalis)* žensko biće, dakle i žena, uopće nije nenamjeravano biće (*occasionatum*), nego namjeravano, kojemu je opća narav usmjerena (*per se intentum*).²²⁹ Prema tome žena bi, doduše, s gledišta posebne naravi (*natura particularis*) bila nenamjeravano ljudsko biće (jer je narav muškog roditelja usmjerena muškom potomku), ali s gledišta opće naravi (*natura universalis*) ona nije slučajno, nenamjeravano ljudsko biće, nego *namjeravano!* To se ne smije podcijeniti, kako dobro zapaža B. Bujo.²³⁰ I ne samo to, nego *glavni naglasak* treba staviti upravo na ono *čemu smjera opća narav*, u konačnici sam Bog, jer je, prema Tomi, to najvažnije. Može se dakle reći da je žena, po Tomi, kad se gleda *s važnijeg* stajališta, *namjeravano*, a ne slučajno, ljudsko biće. Sad nam je jasno što treba suditi o onim zamjerkama koje smo naveli na početku ove rasprave.²³¹

Iz svega što je dosada rečeno posve se opravdano zaključuje da tekstovi o podčinjenosti žene i o njezinoj isključenosti iz javnih službi nisu neka Tomi vlastita nauka nego su *izraz tadašnjih kulturno-društvenih prilika*, koje je bilo nemoguće odjedanput prevladati. No Tomi je vlastito nešto drugo, naime nastojanje da u mnogo slučajeva *ublaži* strogost općeprihvaćenih propisa i običaja. Što se pak Aristotelove biološke teorije tiče, nju su prihvaćali svi znanstvenici, filozofi i teolozi. Njezine se posljedice, dakako, odražavaju u razmišljanjima o ženi i njezinu položaju u društvu, ali ne treba ni u tom pretjerivati, jer je bilo drugih, mnogo važnijih utjecaja. Istina je da iz te teorije slijedi zaključak da je žena s nekog, manje važnog gledišta, nenamjeravano, slučajno biće. Ali ta teza *ne izra-*

229 I-II, q. 93, a. 1 ad 1.

230 B. BUJO, *nav. dj.* (u bilj. 30), str. 167.

231 usp. A. PAVLOVIĆ, »Toma Akvinski o ženi – I. dio«, *Obnovljeni život*, 1 (1992), FTI, Zagreb 1992.

žava cijelu Tominu misao, nego zahtijeva nadopunu da je žena s višeg i važnijeg gledišta namjeravano ljudsko biće jer istinski pripada savršenstvu ljudskog roda.

4. Tomin osobni stav prema ženama

Gdjekad se piše da je Toma bio ženomrzac, mizogin, ili bar nešto slično tome. Stoga se s razlogom postavlja pitanje kakav je bio njegov osobni odnos i životni stav prema ženama. Postoji li mogućnost da se odgovori na to pitanje? Bez sumnje postoji, jer se o nutarnjem stavu nekog može zaključiti po onome što dotični govori i čini. Što je pak Toma o ženi rekao, već smo iznijeli. Rekao je uzvišene stvari, posebno da je žena slika Božja kao i muškarac, sposobna za sve darove milosti, ovdje na zemlji i u eshatonu, potpuno jednako kao i muškarac. Cijenio je ženinu ulogu, osobito u bračnom i obiteljskom životu, kao i njezino posvećenje u redovničkom staležu. Mogli bismo čak reći da je priznavao, u nekim (iznimnim) slučajevima, i njezinu ulogu u javnom životu.

Možda bi netko mogao kazati da se to više odnosi na područje njegove intelektualne spoznaje nego na područje dobrohotne ljubavi. Toma, doista, biva svrstavan među intelektualiste. To je točno, ali ne valja ni u tome pretjerivati. Tako je visoko cijenio um i umsku spoznaju, osobito onu o posljednjim uzrocima i načelima, ipak je naučavao da je ljubav prema Bogu uzvišenija od nesavršene spoznaje o Bogu, kakvu imamo ovdje na zemlji.²³² A nadnaravna ljubav prema Bogu (*dilectio Dei*) nužno se proteže i na ljude, bili oni muškarci ili žene,²³³ grešnici ili grešnice.²³⁴ Ako je Toma bio svetac – a bio je, – onda je opravdano tvrditi da je njegovo srce bilo puno te božanske ljubavi, u kojoj se sastoji »savršenstvo kršćanskog života«.²³⁵

Možda nekoga zanima Tomino osobno iskustvo s konkretnim ženama. Valja odmah pripomenuti da se on uglavnom kretao u društvu redovnika, bilo u benediktinskoj opatiji na Montecassinu (1230-1239) ili u raznim samostanima Dominikanskog reda (1244, 1246-1274, tj. do smrti). Takav je bio njegov životni put! Kad je predavao na sveučilištima u Parizu (1252-1259, 1268-1272) i u Napulju (1272-1274), dolazio je, naravno, u dodir sa studentima, dakle opet s muškarcima, jer tada žene nisu imale

232 *Summa theol.*, I-II, q. 82, a. 3: ...unde melior est amor Dei quam cognitio (...stoga je bolja ljubav prema Bogu nego spoznaja o Bogu).

233 II-II, q. 25, a. 1.

234 *Ondje*, a. 6.

235 *Ondje*, q. 184, a. 3: Per se et essentialiter consistit perfectio christianae vitae in caritate: principaliter quidem secundum dilectionem Dei, secundario autem secundum dilectionem proximi (Samo po sebi i u biti savršenstvo kršćanskog života sastoji se u ljubavi: poglavito u ljubavi prema Bogu, a drugotno u ljubavi prema bližnjemu).

pristup na sveučilištima. Čini se da nije ispovijedao ni vjernike, odnosno vjernice u crkvi jer je bio potpuno zauzet predavanjima, studijem i propovijedanjem. Jedanput, kad je nakon uskrсне propovijedi u bazilici sv. Petra u Rimu sišao s propovijedaonice, neka se žena, bolesna od krvarenja, dotaknula njegova plašta i odmah ozdravila. No nije mu uspjela to reći nego samo njegovu subratu koji ga je pratio u samostan sv. Sabine.²³⁶

Tomini susreti sa ženama bili su uglavnom ograničeni na članove njegove obitelji. Ipak je imao jedan susret s nekom djevojkom u dvorcu-tvrđavi Montesangiovanni. No da bismo to razumjeli, moramo se ukratko vratiti u njegovo djetinjstvo i mladost.

Rođen je u brojnoj obitelji plemićkoga roda u dvorcu Roccasecca blizu gradića Aquino (1225), družio se, naravno, sa svojom majkom Donnóm Theodorom i sa svojim sestrama Marottom i Marijom, koje su bile starije od njega, te s Theodorom i Adelasijom, svojim mladim sestrama.²³⁷ No već u petoj godini odveli su ga u pratnji dojlje u benediktinsku opatiju Montecassino, gdje je u desetoj godini primio habit benediktinskog gojenca (oblata). Kad je g. 1239. došlo do spora između pape Grgura IX. i cara Fridriha II. Hohenstaufovca, gotovo svi monasi morali su iseliti iz Montecassina, pa se i Toma – bilo mu je tada 14 godina – vratio u svoju obitelj. Toma je tu ostao nekoliko mjeseci, a poslije toga upisao se na carsko sveučilište u Napulju da studira »slobodna umijeća« i filozofiju. Potpuno predan studiju, osjećajući se još benediktinskim oblatom, a uspostavljajući srdačne odnose s napuljskim dominikancima,²³⁸ nije imao ni volje ni vremena da se druží sa ženama. Vjerojatno su gradske prostitutke

236 G. DE TOCCO, *Hystoria beati Thomae de Aquino*, c. 53; u A. FERRUA, *S. Thomae Aquinatis vitae fontes praecipuae*, Alba, Edizioni domenicane, 168, str. 102.

237 Usp. A. WALZ O.P. – P. NOVARINA, *Saint Thomas d'Aquin*, Louvain-Paris, 1962, str. 15-16; J. A. WEISHEIPL, O.P., *Friar Thomas d'Aquino, his life, thought and works*, Garden City – New York, Doubleday and Comp. Inc., 1974, str. 8-9. *Marotta* je postala benediktinkom, kasnije i opaticom u samostanu Santa Maria di Capua, a umrla je oko 1259. Tom je prilikom Toma zamolio svoje studente da je preporučí u sv. misi. *Maria* (po Weisheiplu ona je druga po redu, a po Walzu treća) udala se za Vilima iz San Severina, a umrla je poslije 1286. Njezina kći Katarina izvjestila je u postupku za Tominu kanonizaciju što je čula od svoje bake, Donne Tehodore, o Tominu zvanju i o njegovoj borbi u tom pogledu; to je bilo 1319 (FERRUA, *nav. dj.*, str. 291-292). *Theodora* (po Weisheiplu treća, po Walzu druga) udala se za grofa Rogera od San Severina i Marisca. Nju je Toma posjetio nekoliko mjeseci prije svoje smrti; ona je umrla oko 1310. Njezin je sin Toma sudjelovao u procesu kanonizacije. *Adelaisa*, najmlada Tomina sestra, udala se za grofa Rogera od Aquile, grofa Traetta i Fondija, koji je umro 1272. odredivši sv. Tomu za izvršitelja njegove oporuke. – Još se spominje jedna nećakinja, grofica Francesca, udana za Annibaldea, grofa od Ceccana, za koju se Toma zauzeo kod napuljskog kralja kako bi mogla doći u napuljsko kraljevstvo na liječenje. Ona je bila kći Tomina polubrata Filipa. Kod nje se zaustavio prije smrti, putujući na opći crkveni sabor u Lyon.

238 O tom boravku u napulju v. A. WALZ, *nav. dj.* (bilj. 237), str. 33-34; WEISHEIPL *nav. dj.* (bilj. 237), str. 13-20.

bacale oko na mladog, visokog studenta kad je hodao napuljskim ulicama iz nekog studentskog doma u školu, ali se on na to nije obazirao.²³⁹

Kad je Toma kao student odlučio stupiti u Dominikanski red, Donna Theodora, njegova majka (otac je već bio umro!), nije s time bila zadovoljna. Premda je Vilim Tocco opisuje kao pobožnu ženu,²⁴⁰ ona ipak nije mogla shvatiti zašto je njezin sin odabrao upravo jedan »prosjачki red«, pa je poduzela sve što je bilo moguće da ga odvрати od te namjere. Bez sumnje je upravo ona naredila dvojici svojih sinova, koji su upravo služili u carskoj vojsci u Toscani, da uhite Tomu koji je već bio postao dominikanac i putovao u Pariz na studije, i da ga dovedu u obiteljski zamac Roccasecca. Prvo su ga zatvorili u zamak Sangiovanni, kamo su braća – jamačno bez majčina znanja – uveli neku djevojku da zavede Tomu i da ga tako najdjelotvornije odvrate od njegova nauma.²⁴¹

O tom događaju pišu svi Tomini životopisci iz 13. i 14. stoljeća: Vilim Tocco, Bernard Guy (Guidonis), Tolomeo iz Luce, Gerard Frachet, Toma Cantimpré (Cantipratensis).²⁴² Tocco piše da su u njegovu zatvorsku ćeliju uveli »prekrasnu djevojku, odjevenu u bludničku haljinu i vrlo nakićenu«. ²⁴³ Premda se ne može zaključiti sa sigurnošću, ipak je na neki način nagoviješteno ono što misli Weisheipl, tj. da je to bila neka, možda, otmjenija prostitutka.²⁴⁴ Možemo zamisliti što je taj pokušaj napastovanja značio za jednog dvadesetogodišnjeg mladića, puna energije. Posve je prirodno da je, kao i ostali mladići, osjetio spolnu želju, ili, kako kaže Vilim Tocco, »ostan tijela« (*stimulum carnis*), ali i gnjev,²⁴⁵ te s ognjišta zgrabi goruću glavnju ili cjepanicu te potjera djevojku. Nobelovac Heinrich Böll smatra da to baš nije bilo u stilu Tominu.²⁴⁶ Ali valja reći da to nije bio zgodan trenutak za strpljivo raspravljanje nego za brzu akciju.

239 C. CAPELLE, *nav. dj.* (bilj. 23), str. 39.

240 G. DE TOCCO, *nav. dj.* gl. 2,5,8.

241 *Ondje*, gl. 11; u FERRUA, *nav. dj.* (bilj. 236), str. 41-42. -- O Tominoj borbi za zvanje vidi opširnije u T. VEREŠ, *Toma Akvinski – Izabrano djelo*, Zagreb, Globus, 1981, str. 8-9.

242 Usp. FERRUA, *nav. dj.*, str. 41-42, 136, 292, 356, 379, 387.

243 »...puellam pulcherrimam, cultu meretricio perornatam...« (prijevod u tekstu). O tom v. WALZ, *nav. dj.* str. 52; WIESHEIPL, *nav. dj.* str. 31.

244 Usp. WEISHEIPL, *nav. dj.* (bilj. 237), str. 31 (the introduction of a prostitute, the prostitute episode).

245 G. DE TOCCO, *nav. dj.* (bilj. 236), gl. 11; FERRUA, *nav. dj.* (bilj. 236), str. 41: cum indignatione de camera expulit (sa srdžbom je istjera iz ćelije).

246 Usp. članak »Radikaler Gottesdienst (Heinrich Böll über Thomas von Aquin)« u novinama *Die Zeit*, Nr. 138, od 16. 9. 1983, str. 47. Tu on o Tomi piše: »samo je jedan put 'iskočio iz kože', naime kad mu je njegova obitelj u zatvorsku sobicu poslala neku grešnicu da ga odvede od njegova monaškog puta. I tada se on ne samo razgnjevio nego je – što se o njemu inače ne izvješćuje – i bio neuljudan: krenuo je na ljepoticu s gorućom glavnjom te je potjerao umjesto da s njome raspravlja /.../ da bi je odvratio od njenog puta« (načina života – op. A. P.).

Sve se to potpuno slaže s grafološkom prosudbom Tomina rukopisa. Naime Girolamo Moretti je – neznajući o čijem se rukopisu radi niti iz kojega je stoljeća – ocijenio da je dotična osoba »u seksualnosti bila bez idealiziranja i imala je dosta poticaja provale seksualne raznježenosti«; dalje: ta se osoba »odlučila na odricanje da služi istini, pa se morala boriti sa silovitošću svoje naravi da bi /.../ uništila ambiciju, senzualnost i neumjerenost.«²⁴⁷ Tocco primjećuje da se Toma »otada upravo zgražao od pogleda na žene, te je izbjegavao njihovo društvo koliko god je mogao«.²⁴⁸ Toma je, dakako, znao za Sirahovu opomenu: »Odvrati pogled svoj od ljupke žene... Mnoge već zavede ženina ljepota.« (Sir 9,8). Ali se ipak čini da je Tocco previše dramatizirao posljedice opisanog događaja. Naime, bez sumnje možemo na Tomu primijeniti ono što je sâm napisao o krepости umjerenosti (*temperantia*). Po njemu je umjereni čovjek (*temperatus*) savršeno uzdržljiv (*continens*):²⁴⁹ u takvom je tjelesna požuda oslabljena »zbog hvalevrijednog duhovnog uzroka, tj. zbog žestine nadnaravne ljubavi ili jačine razuma«.²⁵⁰ A to je u skladu s već spomenutom grafološkom prosudbom G. Morettija, po kojoj se ta osoba (Toma) »nakon donijete odluke više ne povlači i svladava sve zapreke da bi postigla određeni cilj«.²⁵¹

Zbog tih razloga opravdano je držati da je Tomino ponašanje prema ženama bilo mnogo normalnije nego što nam ga Tocco prikazuje.

Toma je u zatvoru u Montesangiovanniju i u kućnom pritvoru u Roccasecci boravio oko godinu dana, možda i nešto više (od svibnja 1244. do nekog nepoznatog datuma tijekom 1245). Tijekom toga vremena razgovarao je s majkom i sestrama koje je majka k njemu slala da bi ga odvratile od dominikanskoga zvanja.²⁵² Uskoro su to postali duhovni razgovori u kojima je on poučavao svoje sestre u Sv. pismu i u duhovnom životu. On je naime i sam u to vrijeme čitao Bibliju i studirao tadašnji teologijski priručnik, tj. *Sentencije* Petra Lombardskog. Čak je najstariju sestru Marottu toliko »oduševio za Božju ljubav i prezir svijeta«²⁵³ da je postala benediktinka. Toma je dakle i tu uvidio da su žene »bića koja se mogu Bogu posvetiti kao i muškarci; i one su sposobne da prime pouku i prodru u božanske tajne Pisma«.²⁵⁴ Toma će poslije napisati da su Bogu posvećene žene ili djevice »zaručene s Kristom te bivaju promaknute na

247 G. MORETTI, »Grafološki sud o rukopisu Tome Akvinskog«, preveo A. Fazinić, u *Crkva u svijetu*, XIV (1979), br. 3, str. 278, Split.

248 G. DE TOCCO, *nav. dj.*, (bilj. 236), g. 10; FERRUA, *nav. dj.*, str. 75.

249 *Summa theol.*, II-II, q. 155, a. 4.

250 *Ondje*, ad 2.

251 G. MORETTI – A. FAZINIĆ, *nav. čl.*, str. 278.

252 Usp. WALZ, *nav. dj.* (bilj. 237), str. 52-54; WEISHEIPL, *nav. dj.* (bilj. 237), str. 34.

253 G. DE TOCCO, *nav. dj.*, gl. 10; FERRUA, *nav. dj.* (bilj. 237), str. 40.

254 C. CAPELLE, *nav. dj.* (bilj. 23), str. 40.

muško dostojanstvo jer su oslobođene od podložnosti muževima i neposredno združene s Kristom«. ²⁵⁵ Primjećuje također da im u redovničkim zajednicama može biti povjerena (*ex commisione*) predstojnička služba (*praelatio*). ²⁵⁶ Kada pak piše da je »žena katkada u duši bolja od mnogih muškaraca«, ²⁵⁷ vjerojatno je mislio i na svoje sestre uspoređujući ih s braćom prilično gruba ponašanja (no i braća su se poslije obratila!).

Što se tiče majke Donne Theodore, bez sumnje ju je Toma štovao i ljubio, ali mu je jamačno smetalo njezino neshvaćanje u izboru njegova zvanja. »Nije nemoguće« – piše Catherine Capelle ²⁵⁸ – »da je mladi Toma stav svoje majke ocijenio kao manjak inteligencije, kao karakteristični znak ženskog roda.«

Zaključujući, možemo reći da je Toma do svoga puta u Pariz i Köln imao sa ženama i negativnih i pozitivnih iskustava, kao uostalom i s muškarcima.

Pratimo još, koliko nam dopuštaju povijesni dokumenti, njegov odnos spram rodbine u idućim godinama života. Jamačno mnogo druženja nije bilo, ali su ona bila srdačna. Jednoj je nećakinji, Franciski, ženi Annibalea od Ceccana, isposlovao od napuljskog kralja dozvolu da se kroz tri mjeseca može liječiti u nekom lječilištu kraj Napulja. ²⁵⁹ Kad je god 1274. iz Napulja putovao na opći sabor u Lyonu, kod nje se u dvorcu Maenza zaustavio bar tjedan dana, da bi se odmorio. Tu se dogodio i onaj neobičan događaj sa sleđevima. ²⁶⁰ Koliko mu je ona bila privržena, a zacijelo i on njoj, vidi se iz toga što je od opata iz Fossanova isposlovala da može vidjeti njegovo mrtvo tijelo i oplakati ga. ²⁶¹ O drugim sestrama i nećakinjama nemamo mnogo pouzadnih podataka. Znamo da je dva-tri mjeseca prije svoje smrti posjetio svoju sestru Theodoru, groficu od Sanseverina. ²⁶² Sestra ga je s ljubavlju primila, ali od željenog oporavka – radi čega je išao k njoj – nije bilo ništa. Kad je odlazio od nje, nije mogla sakriti suze sluteći da se vide posljednji put na zemlji.

Osim svoje rodbine, Toma je poznavao još dvije znamenite žene svoga vremena: Blanku iz Kastilije, majku kralja Ljudevita IX, s kojim je imao veoma čvrste veze, i Margaritu iz Brabanta (odnosno Adelaidu), vojvotkinju od Brabanta. Blanka je umrla upravo kad se Toma iz Kölna vratio u Pariz (1252). Inače, ona je dvaput bila regentica Francuskog kraljevstva.

255 Usp. *Lectura in I ad Corinthios* 11, lect. 2; u izd. R. CAI, *nav. dj.* (bilj. 107) br. 600.

256 S. THOMAS, *In IV Sent.*, d. 25, q.2, a. 1, q. 1 ad 2-3; *Suppl.*, q. 39, a. 1 ad 2-3.

257 *Ondje*, ad 1.

258 C. CAPELLE, *nav. dj.* str. 39.

259 V. bilj. 237. Također, WALZ, *nav. dj.*, str. 18

260 Usp. G. DE TOCCO, *nav. dj.* gl. 56; FERRUA, *nav. dj.*, str. 104-105. WALZ, *nav. dj.*, str. 196. WEISHEIPL, *nav. dj.*, str. 325.

261 TOCCO, *nav. dj.*, gl. 63; FERRUA, *nav. dj.*, str. 112.

262 Usp. WALZ, *nav. dj.*, str. 191-192. WEISHEIPL, *nav. dj.*, str. 321-322.

Kad je njezin sin, kralj Ljudevit IX, odlazio na križarsku vojnu, rekao je svojoj majci: »Ostavljam vam troje djece... i Francusko kraljevstvo, da njima vladate. Znam da ćete djecu dobro čuvati i da ćete kraljevstvom dobro upravljati.«²⁶³ Za vojvotkinju iz Brabanta Toma je, na njezinu molbu, napisao djelce *O vladanju Židovima (De regiminae Iudaeorum)*. Je li to bila vojvotkinja Adelaida (+1267), koja je, zajedno sa svojim mužem, bila vrlo privržena Dominikanskom redu, ili je to bila grofica, odnosno vojvotkinja, Margarita (+1271), kći Ljudevita IX, i žena Ivana I. od Brabanta, ne zna se pouzdano. Weisheipl se odlučuje za ovu drugu, dok je Walz neodlučan.²⁶⁴

Toma je jamačno te žene smatrao izuzetkom od pravila, kao nešto što je protiv »onoga što se obično zbiva«, »što se rijetko događa«, kako se on, u jednom drugom kontekstu, izražava (II-II, q. 150, a. 1 ad 1).

Catherine Capelle, razmišljajući od Tominu osobnom stavu prema ženama, zaključuje: »Toma je dakle ipak poznao žene srednjovjekovne aristokracije; mogao je u njima vidjeti sposobnost za razmišljanje, požrtvovnost i ljubav. Ali zasigurno je također morao primijetiti da ta bića, različita od muškaraca, imaju jednu bitnu ulogu – osim onih koje su pozvane u redovnički stalež, – a to je da rađaju djecu. Ta se perspektiva savršeno slagala s ulogom koju su neka tumačenja Biblije dodjeljivala ženi: rađati djecu. Može li se Anđeoskom Naučitelju zamjeriti što je usvojio takav stav? Ili, je li on i mogao u onoj društvenoj i misaonoj sredini misliti drukčije? U toj sredini on je vidio gospodarice dvoraca da poučavaju služinčad u nauku vjere; zbog toga je i mogao napisati da je njihova dužnost poučavati u vjeri (*Summa theol.*, III, q. 55, a. 1 ad 3). Iskustvo nije bilo uzalud.«²⁶⁵

Što dakle odgovoriti na pitanje: Je li Toma bio ženomrzac? Odgovor je odlučan i niječan, kao što slijedi iz svega onoga što smo do sada izložili. Njegovo se druženje sa sestrama i nećakinjama razvijalo u ozračju rodbinske ljubavi. S drugim ženama Toma nije imao mnogo kontakta, ali ne zato što bi ih mrzio, nego zato što mu njegov životni put dominikanca i profesora teologije u ondašnjem vremenu nije pružao prilike za to. Onu silnu prirodnu energiju koju je posjedovao, iskoristio je za stvaralački rad u svom zvanju. Nije on, zacijelo, trpio od »neosjetljivosti« (*vitium insensibilitatis*, II-II, q. 142); osjećao je i on – kako smo vidjeli – prirodnu naklonost prema ženama, ali dao je prednost »kontemplaciji i božanskim stvarima.«²⁶⁶ Budući da Toma neprestano naučava da milost ne uništava narav, nego je liječi, usavršava i uzdiže, slobodno je misliti da je ta nad-

263 Citirano po C. CAPELLE, *nav. dj.*, str. 40.

264 WEISHEIPL, *nav. dj.*, str. 398. WALZ, *nav. dj.*, str. 138.

265 C. CAPELLE, *nav. dj.*, str. 41.

266 *Summa theol.*, II-II, q. 142, a. 1.

naravna ljubav u njemu na neki način preuzela i preobrazila tu prirodnu naklonost te je svojom širokogrudnošću obuhvaćala Boga i ljude, muškarce i žene.

Zaključak

U zaključku utvrđujemo nekoliko točaka koje proizlaze iz našeg razlaganja.

1. Tema o ženi rubna je tema Tomine filozofijsko-teologijske misli, jednostavno zato što tada nije bila aktualna.

2. Toma je teolog i filozof, ali je kao takav morao voditi brigu o suvremenim prirodoznanstvenim mišljenjima. A jedno od tih mišljenja bila je Aristotelova teorija o oplodnji, prema kojoj je muškarac u tome procesu glavni i aktivni čimbenik; iz toga je pak slijedio zaključak da je žena, biološki gledajući, slučajno ljudsko biće. Žena bi prema tome bila nesavršenija od muškarca premda ostaje pravo ljudsko biće, biće s umskom dušom. Ta postavka o ženi kao nesavršenom ljudskom biću nije teologijska, nego *prirodoznanstvena* i donekle filozofijska.

3. S tom prirodoznanstvenom tezom bili su potpuno u skladu – kako se svima činilo – i neki biblijski tekstovi, kao i društveno-kulturne prilike ondašnjeg vremena. Sve je to predstavljalo granice koje Toma nije uspio, a nije ni mogao prekoračiti. Stoga neka Tomina mišljenja – npr. o podložnosti žene mužu, o njezinoj isključenosti iz javnih službi, o njezinoj nesličnosti s Bogom u nekim nebitnim stvarima – treba čitati i tumačiti u kontekstu društveno-kulturnih okolnosti onoga doba, koje, naravno, treba dobro poznavati. No ne treba zaboraviti ni to da se Toma trudio – koliko je mogao – ublažiti po ženu nepovoljne posljedice koje su proizlazile iz takvog poimanja ženina položaja. Čak mu je katkada uspjelo malo odškrinuti vrata prema daljem napretku.

4. A napredak je i po Tominim načelima moguć. Ako je već onda bilo ženâ koje nisu bile podložne muškarcima (redovnice), ili koje su obnašale javne službe, Toma je morao uočiti da to po sebi nije nemoguće, ili da to nije protunaravno. Pa kad Toma kaže da je žena po naravi (*naturaliter*) podložna mužu, to se mora uzeti u nekom širem i relativnom smislu.²⁶⁷ Prema tome, promjene tu nisu isključene. Uostalom sam Toma izričito piše: »Ljudska narav nije nepromjenjiva kao Božja. I stoga se naravno právo može razlikovati prema raznim stanjima i okolnostima u kojima ljudi žive.«²⁶⁸ Time, dakako, ne tvrdimo da je Toma jasno predvidio napredak u pogledu ljudskih i kršćanskih prava žene.

267 *Ondje*, I-II, q. 94, a. 5.

268 *Suppl.*, q. 41, a. 1 ad 3; *In IV Sent.*, d. 26. q. 1. a. 1 ad 3 (u izd. *Parmensis* t. VII, str. 918).

5. Sv. Tomu treba čitati i razumjeti u skladu s njegovim temeljnim načelima, a ne prema primjenama u ondašnjoj društveno-kulturnoj sredini. A temeljno njegovo načelo u *filozofiji* – s obzirom na našu temu – jest da je žena *čovjek*, jer ima umsku dušu, i da je ona, gledana sa stajališta opće naravi, dakle i sa stajališta Tvorčeva, *po sebi namjeravano ljudsko biće*. U *teologiji* pak glavno je Tomino načelo da su i muškarac i žena *slika Božja*,²⁶⁹ te zato *jednakopravni*. Zato su i žene, kao i muškarci, *spособne za sve darove milosti*.

Ta načela, osobito ovo teologijsko, jesu »prakamenje«²⁷⁰ Tomine nauke na kojem treba graditi jednakopravnost muškarca i žene. Zato je Mary Daly i napisala da Tomino »teologijsko viđenje slike Božje u ljudskoj naravi /.../ podupire pravu ravnopravnost između muškarca i žene«.²⁷¹

6. Na ta su se načela trebali pozivati branitelji i braniteljice ženskih prava, a ne na drugorazredno, tj. na socijalne primjene, uvjetovane onim vremenom. Onako isto kao što su se pozivali na Knjigu postanka 1,27 i na Poslanicu Galaćanima 3,28, a ne na svetopisamske tekstove uvjetovane ondašnjom civilizacijom! Što nisu tako činili, ili što protivnici ženskih prava nisu *dovoljno* uzimali u obzir ona temeljna Tomina načela, treba žaliti, ali to nije krivnja sv. Tome Akvinskog.

7. Toma nije bio ženomrzac. Može se reći da je njegovo doba u određenom smislu bilo takvo, ali on osobno ne. Ta kako bi i mogao kad je toliko cijenio ljubio jednu ženu, Majku Božju,²⁷² da nije mogao ne cijiniti i ne ljubiti sve njezine sestre, u smislu Augustinove izreke, koju on ponavlja: »nemojte žene prezirati: Sin Božji rođen je od žene!«²⁷³

269 *Summa theol.*, I, q. 93, a. 4 ad 1.

270 Izraz je od Annemarie Grünfelder, ali u drugom kontekstu; naime ona kaže da treba iskopati nešto kao kršćansko »prakamenje« da bi se ženama podarilo uvjerenje kako su one doista »cjeloviti i izvorni nacrti, a ne *mas occasionatus*«. Usp. *Bogoslovska smotra*, LX (1990), br. 3-4, str. 218.

271 V. bilj. 41. i odgovarajući citat u tekstu.

272 V. ovdje 2. 1. A, Treći dio *Suma teol.*, a). Vidi i njegovo »Izlaganje o Andeoskom pozdravu, tj. o Zdravomariji« (*Stožeri kršćanske vjere*, Split, Symposium, 1981, str. 209-220).

273 *Summa theol.*, III, q. 35, a. 4.

Pripomena:

Izražavam na ovom mjestu posebnu zahvalnost svomu subratu Tomi Verešu koji me je zapravo potaknuo da obradim ovu temu, te mi sakupio i dostavio najveći dio domaće i strane literature o njoj i napokon stilski dotjerao cijeli tekst.

THOMAS AQUINAS ABOUT WOMAN (PART II)

Augustin Pavlović

Summary

The second part of the study "Thomas Aquinas about Woman" (part I was published in "Obnovljeni život" No. 1/1992) consists of two main thematical units: the first one treats negative statements about woman, the second one Thomas' personal attitude towards women.

After pointing out all the texts from the works of Thomas Aquinas which are explicitly positive regarding woman, at present the author comprehensively quotes and comments negative statements of St. Thomas concerning woman. These sentences are to be placed within the context of the social and doctrinal positions of woman in the 13th century as well as of the way of interpreting biblical texts at that time. In his writings, Thomas considered woman as being subordinated to man, primarily with regard to marriage and family. She is subordinated in the sense of domestic, family life, not as a servant. This relationship is similar to the one between citizens equal in their rights. Both man and woman are persons. The image of God is common to both sexes, because its fundaments are in the spirit (mens). Thomas, as a matter of fact, makes at least one little step forward in conceiving the marital relationship as a partnership between equals who are subordinated to one another in love.

Dealing with the participation of women in public offices the author first describes real situation at that time, then he treats Thomas' thoughts about it. At the end he puts the question about woman receiving the sacrament of priesthood.

The second thematical unit analyses Thomas' concrete life experiences and draws conclusions on his personal attitude towards women.

Woman is an image of God as well as man, she is capable for all gifts of grace, both here, on earth as in eschaton, exactly the same as man. Thomas appreciated woman's role, especially in marriage and family life, as well as her commitment and sanctification in religious life.